

INTERJÚ LUST IVÁNNAL*

Mihalicz Csilla ▶ A freudi elmélet egy évszázad elmúltával is indulatos támadásokat vált ki. Freud egyik leghevesebb bírálója – a marxizmussal egy kalap alá vonva – szellemi narkotikumnak nevezi. Miért az indulat?

Lust Iván ▶ Egy német szerző a hetvenes években azt a kérdést fogalmazta meg a könyvében, miért szúr még mindig a freudi tüske. A választ érdemes az előző századfordulónál kezdeni, amikor több szempontból is fölbomlás, fragmentálódás mutatkozott a világban – akár a képzőművészetet nézzük, akár a zenei irányzatokat, akár a regényt. A pszichoanalízis is ebben az időben jelenik meg. Freud a felvilágosodás harcos örököse, aki erősen szkeptikus volt, nagyon utált mindenfajta babonáságot, homályos gondolkodást és egyúttal a túlzott érzelmességet, talán a hisztériát is. Ahhoz, hogy megértsük, hogyan lett ebből fölforgató irányzat, két dolgot kell látni. Egyrészt a tárgyában, másrészt a módszerében van valami különös, ami máig irritálja a világot. Freud akkoriban olyan jelenségekkel kezdett el foglalkozni, amelyek marginálisnak számítottak.

MCS ▶ Az emberi elszólások, elvétések és az álmok magyarázatával?

LI ▶ Részben azokkal, másrészt pedig a hisztériás tünetekkel. A hisztériának egyáltalán a betegség voltát is tagadták. Csupa olyan jelenség foglalkoztatta, amit akkoriban babonáságnak, hülyeségnek, szimulálásnak bélyegeztek. A másik a szabad asszociáció néven ismertté vált módszer. Freud egy darabig próbálkozott – még Breuerrel közösen – azzal, hogy a pácienseket hipnózissal gyógyítsa. Illetve az úgynevezett katartikus módszerrel kísérleteztek, amelyben az orvos szerepe eléggé hagyományos volt: a páciensre nem is voltak olyan nagyon kíváncsiak. Volt egy feltevésük arról,

* Eredetileg megjelent: *BUKSZ* (15) 2003, 4: 366-375. Köszönet a *BUKSZ* szerkesztőségének a szöveg rendelkezésünkre bocsátásáért.

hogy mi okozza a páciens hisztériás tüneteit, és megpróbálták olyan tudatállapotba hozni – például hipnózissal –, hogy valamilyen módon fölszakadjanak és távozzanak a traumatikus emlékek, és a velük kapcsolatos érzelmi energiák is fölszabaduljanak. Csakhogy Freudot elkezdte egyre jobban érdekelni, mit mondanak a betegek. Aztán egyszer csak elhagyta a hipnózist, elhagyta a katartikus módszert, és arra koncentrált, amit a beteg mondott. Létrehozta tehát a pszichoanalitikus helyzetet – amely később éles körvonalakat kapott –, hogy a páciens minél szabadabban el tudja mondani, ami benne van. És itt jön a botrányos mozzanat, mert szabadon mondani valamit, azt jelenti – ez nagyon egyszerű dolognak tűnik, de nagyon nehéz –, hogy mondja el, ami az eszébe jut, ne válogasson, ne rangsoroljon, se fontosság, se jó ízlés, se más szempontok szerint. Az analitikus szabad önkifejezésre buzdítja a páciensét, amit az embernek a születésétől kezdve tiltanak különböző normák.

MCS ▶ Szokásos élethelyzetekben ezt nem is tudja megtenni, mert a kontroll folyamatosan működik.

LI ▶ Igen. Tehát Freud botrányos módszere – ha a mai fogalmainkkal próbáljuk meghatározni – dekonstrukció, a belső határok átmeneti felfüggesztése. Ez megy végbe akkor, amikor arra szólítom fel a páciens: hagyja, hogy önmagától lebomoljanak azok a struktúrák, amelyek szabályozzák a gondolatai áramlását, az érzelmeit, szabályozzák azt, hogy mit vesz észre, és mit nem, hogy mit tud átélni saját magából, és mit nem. Ez addig megengedett, amíg egy beteg embert gyógyítok, de ha arra gondolunk, hogy Freud szerint az egész civilizáció a tiltások rendszerére épül fel, akkor ez a dekonstrukció erőteljes társadalomkritikát tesz lehetővé.

MCS ▶ A mai napig a legvulgárisabb kritika a pszichoanalízissel szemben, hogy mindenütt csak a szexualitást látja.

LI ▶ Amibe Freud elsőként beleütközött a hisztéria vizsgálatakor, az éppen a szexualitás volt: azt látta, hogy a páciensei olyan dolgoktól szenvednek, amelyek vagy valódi szexuális visszaélések, vagy pedig a fantáziájukban történtek meg. Ebben aztán visszalépett, a feministák a mai napig ostromozzák is, amiért föladta azt a hipotézist, hogy a csábítás valódi csábítás. Ma már tudjuk, hogy az is elég, ha a csábítás fantáziája ott lebeg két ember között, akkor az már el tud indítani belső folyamatokat. Nem kell fizikailag elcsábítani egy gyereket ahhoz, hogy az valóban traumatikus hatású legyen, elég az érzelmi túlterhelés. Úgy találta: a tiszteletre méltó polgári világ tele van szexuális elfojtással, képmutatással, hazugságokkal. Lehullt a lepel sok jószágos nagybácsiról, családi barátról, tisztességtelen paktumokról, amelyek arról szóltak: én járok X úr feleségével, X úr viszont az én lányomat molesztálja, és kölcsönösen szemet hunyunk – erre a titokra bukkant Freud az egyik első, híressé vált, azóta is sokat emlegetett esetében (*Analízis-*

töredék egy hisztériás esetről – Dóra analízis). Úgy tűnt, mintha a hanyatló polgári világ hamissága központi szervező elve lenne az emberi személyiség alakulásának. Freud arra a gondolatra jutott, hogy a kultúra csinál valamit az emberekkel, amitől a hátrányos helyzetben lévők – például a nők – hisztériás megbetegedést produkálnak. Tehát a hisztéria, mint minden más pszichés betegség, valamiféle jelzés, amelyre figyelni kéne. Jóval később más irányzatok egyenesen azt föltételezték – például az antipszichiátria a hatvanas években –, hogy nem az egyén az elmebeteg, hanem a környezete, az egyén csak reagál rá. Némelyik pszichoanalitikus az államszervezet és a katonai-ipari komplexum működését minősíti pszichotikusnak. Ezen azt értik, hogy a félelmek, a problémák olyan lélektani mechanizmusai, megoldási módjai formálják ezeket a szervezeteket, amilyeneket pszichotikus embereknél látunk. A modern társadalom elmebeteg módon működik – mondta a Laing, illetve az olasz Basaglia nevével fémjelzett irányzat –, akár a családokat, akár az intézményeket nézzük: hazugságok, rejtett alkuk irányítják az emberek közötti kapcsolatokat. Az örültté váló ember ezekbe akad bele, miközben a normális átsiklik fölöttük. Mivel eszerint az elmebetegséget a társadalom termeli ki, téves a baj okát az egyes emberben keresni.

MCS ▶ Tehát szerintük olyannak kell hagyni, amilyen, mondván, ő a normális?

LI ▶ Olyan közösségben kell működőképpé tenni, amely más elvek szerint szerveződik, mint a külső világ. Ezek a nézetek persze időben és esztörténetileg is összecsengenek a hatvanas évek nagy társadalmi mozgolódásaival és az alternatív közösségi formák kipróbálásával. A hippikomunák mintájára sok pszichiátriai csoport is létrejött, amelyekben elmebeteg és egészséges lelkűek éltek együtt. Az elveikből adódott a következtetés, hogy ha ezeket az embereket nem tekintjük elmebetegeknek, akkor nem is kell kórházba zárni őket, mert a gyógyintézetek a társadalom erőszakos normalizáló intézményei. Ez persze részben igaz, csak hogy ezek az emberek nem tudnak a világban segítség nélkül megélni, mivel hihetetlenül érzékenyek, és a legapróbb dolog is annyira mozgásba hozza a belső világukat, hogy napokra, hetekre elfoglalja őket egy-egy kérdés tisztázása, és ez idő alatt esetleg nem tudnak enni, tisztálkodni vagy dolgozni.

MCS ▶ Mennyiben lehettek másmilyenek a kórképek Freud előtt, illetve hogyan változtak a történelmi és humanitárius katasztrófa hatására, amit a két világháború jelentett? Hogyan változtatta meg az emberi reakciókat a civilizációs fejlődés?

LI ▶ Erről sokat vitatkoznak. Több elemző állítja, hogy Freud híres nagy eseteire nem is a neurózis, hanem – mai szóhasználattal – a határeseti kórkép a megfelelő kifejezés. Ez azért bonyolult kérdés, mert a pszichoanalízisnek óriási volt a kulturális hatása. Gondolkodásmódja, fogalomhasz-

nálata beszivárgott a köztudatba a harmincas években. Ez a tünetek változásához vezetett. Tehát ma már – sőt évtizedek óta – ritkán lehet olyan hisztériás tüneteket látni, mint Freud idejében. Én még pályakezdőként a hetvenes évek elején láttam hisztériás vakságot, hisztériás bénulást. Ma egészen más kórképekkel találkozunk. Sok beteg azt mondja, ha rosszul érzi magát vagy szorong: „pánikbeteg vagyok”. Ebben azonban főként a pszichiátria propagandahatása jelenik meg, ami oda vezet, hogy korunk jellemző betegségének ez a kórforma tűnik.

MCS ▶ Hogyan változtak meg a tünetek?

LI ▶ Azt lehet tünetként „eladni”, amire van fogadókészség az orvostudomány és a pszichológia részéről. Hasonló a kölcsönhatás, mint anya és gyermeke között. Gondoljunk például arra, hogyan keletkeznek a gyerekek evési problémái. A szülő-gyerek kapcsolatban kialakul valamiféle összehangolódási probléma, ami az evés körül csúcsosodik ki. Ennek sok oka lehet: a gyerek alkati sajátossága, az anyának valamilyen mániája, amit a múltjából hozott, és akkor egyszer csak az evés konfliktussal teli lesz. Hasonló a helyzet a székrekedéssel is meg egy csomó biológiai funkcióval. Attól, ahogyan a környezet reagál rá, jelentőségteljes lesz, és elkezd az emberi kapcsolatban tünetként viselkedni. Vannak elemi megnyilvánulások, amelyek az érzelmek testi kísérői. Hogy aztán ezekből mit kezel a társadalom tünetként, az az adott kultúrától is függ.

MCS ▶ A fogyasztói társadalomban élő emberek neurózisa milyen tanulságokkal szolgálhat? Fölkészülhetünk-e újfajta pszichés tünetekre?

LI ▶ Nem hiszem. Még a hetvenes években Juhász professzor és társai neuróziskutatást végeztek a magyar falvakban. Kiderült, hogy a vidéki emberek is neurotikusak, nagyjából olyan arányban, mint a városiak, tehát a pszichés betegségek nem tekinthetők úri huncutságnak. Igaz, a természetközeli emberek neurózisa kicsit látványosabb, régimódi formákban nyilvánult meg. Nagyban függ attól is, hogy milyen mintákat látnak maguk előtt. De ez a különbség is gyorsan fölszámolódik, mert már mindenütt ugyanazt a tévét, ugyanazokat a sorozatokat nézik. Úgyhogy hamarosan már vidéken sem lehet olyan „ártatlanul” hisztériás rohamokat kapni. Ma a „színtelen”, depresszív, pszichoszomatikus tünetek az általánosak, identitászavar, teljesítményzavarok és a magatartás különböző szélsőségeinek formájában megjelenő kórosságok, amelyenek azelőtt nem mutatkoztak.

MCS ▶ Manapság azt várják az embertől, legyen ma könyvelő, holnap biztosítási ügynök, holnapután vállalkozó, ha úgy hozza a sors. Lehet ezt ép személyiséggel bírni, vagy az arculatváltás óhatatlanul betegít?

LI ▶ Nem feltétlenül, ha konstruktív életet és kielégítő emberi kapcsolatokat tesz lehetővé. Régen a sokarcúságot kritikusabban szemlélték. Aki ma nem képes a folytonos alkalmazkodásra, azt rugalmatlannak nevezik.

Régen az a kifejezés, hogy „egy tömbből faragott ember” dicséret volt. Ma egy ilyen karakter sok hátránnyal jár.

MCS ▶ A freudizmus kezdeteihez visszatérve: fölkavaró lehetett annak hangsúlyozása, hogy az ösztönök létezése éppenséggel hozzátartozik az emberi lényeghez.

LI ▶ Igen. Ez valóban nagy botrány volt. Freud és követői azt föltételezték, hogy a normális és a patológiás működés között nincs éles határvonal. Ez a mai napig nagyon irritáló, akárcsak az, hogy az egész, ésszerűnek látszó építményben – mert a társadalom működését annak gondoljuk –, amit a jó ízlés, az erkölcs, a tudomány, az egészség, a vallás és egyéb normák szabályoznak, sok az irracionális mozzanat.

MCS ▶ Érdekes a freudí kultúrafelfogás: a kultúra arra kényszeríti az embert, hogy az irracionális, ösztönös késztetéseit elfojtsa, ugyanakkor a kultúra egyben gyógyírt is kínál, vigaszt, kielégülést a kényszerű elfojtásért cserébe.

LI ▶ Freud a civilizáció, illetve a kultúra fogalmát időnként felváltva, ekvivalens módon használja, de igazából a civilizációra gondol. Úgy fogja föl, hogy kibékíthetetlen ellentét van a vágyak és a civilizációs kényszerek között, és az ennek nyomán létrejövő kompromisszumban lehet ugyan élni, de az ára: a neurózis. A vágy és a civilizáció (mondjuk, a gyermeki vágy és az apai tiltás) közötti ütközéssel aztán megtanulunk valamit kezdeni: azonosulunk a tiltásokkal, és ebben jelen van a neurózis csírája. A neurózis egyébként – azzal együtt, hogy szenvedéssel jár – alkalmazkodási teljesítmény, és valamilyen rejtett úton még egy kis kielégülést is jelent. Legalábbis ez volt az eredeti elképzelés a hagyományos világra vonatkozóan, ahol jól szembeállíthatók voltak a zabolátlan vágy törekvései és az autoritás ellenlépései. A tiltások zárt rendszert alkottak, bennük volt az apai tekintély, mögötte az egyház, az állam, az erkölcs. Amikor a pszichoanalízis megjelenik, akkor van ez éppen felbomlóban. Aztán a két világháborúban világgossá vált, hogy a hagyományos világnak vége, és ez nagy mentális válságot idézett elő. Erre mondta azt 1915-ben Freud a maga szkepszisével, hogy nem érti a nagy fölindulást, eddig sem volt okunk túl sokat feltételezni az emberi fajról.

MCS ▶ Freud a mai napig botránykőnek számít, ugyanakkor – még nagyon vulgáris szinten is – teljesen átment a köztudatba. Sőt manapság a reklámok kedvelt szlogenje: „elégítsd ki a vágyaidat!”

LI ▶ Freud utóélete hosszú történet. Marcuse az, akinek feltűnt, hogy ez az egész elfojtás-probléma valahogy megváltozott, ha a társadalom arra biztat, hogy éljem ki a különböző rejtett vágyaimat, és ez mára egészen az abszurditásig fokozódik. Minden fogyasztói igényre egy iparág épül, hogy azon nyomban kielégítse.

MCS ▶ A marketing sokat köszönhet Freudnak.

LI ▶ Az a probléma, hogy valami egészen elképesztő praktikus vulgár-freudizmus formájában mentek át a tanai a köztudatba. Foglalkoztam a valóságshow-k előzményeivel. Még a kilencvenes évek derekán rájöttem: az igazi üzlet abban van, ha interaktívvá teszik a műsort. A *Big Brother* Angliában azzal előzte meg az összes többi túlélő show-t, hogy több csatornán 24 órán át lehetett betelefonálni, esemesezni, interneten kapcsolatba lépni vele. Elolvastam a médiaszakemberekkel készített interjúkat is. Ahogyan megfogalmazták, hogy adás közben az interaktív játékok révén milyen késztetéseit élheti ki a néző, az nagyon cinikus volt, másrészt a freudizmus teljes vulgarizálása. Úgy állították be, mintha az embernek léteznének ilyen ösztönei, és a műsorok sikerét ennek az igénynek a kielégítése okozná. A mai pszichoanalízis úgy látja, hogy a régi freudi megközelítésben ösztönöknek, tudattalan vágyaknak nevezett jelenségeket a társadalom termeli valamiféle kölcsönhatásban az elme működéssel. Freud ezeket az ember biológiai adottságainak gondolta. De nem úgy van, hogy velünk születik egy csomó késztetés, amit később a társadalmi hatás elfojt. Valójában ezeknek a késztetéseknek formát és tartalmat – akár fantáziatartalmat – a társadalmi hatások adnak. Ma fokozódó mértékben a médiahatások, és sokkal kevésbé a személyek közti szocializáció, mint régen. Ez fontos különbség, amit föl kell ismerni, mert jelzi a külvilág felelősségét – nem arról van szó, hogy valamit rosszul fojtottak el, hanem hogy olyan igényeket hoznak létre az emberben, amikre magától nem is gondolt volna. A társadalom – pontosabban a fogyasztói világ – fokozza a meglévő szükségleteket, sőt újakat is kitermel. A hagyományos ösztönelfojtás, az ütközés az elfojtó civilizációval nagyon megváltozott. Marcuse úgy fogalmazott, hogy ma a szublimációk represszív feloldásának lehetünk tanúi. Tehát a hagyományos freudi elgondolásban, ha az ember a vágyait nem tudja megvalósítani, mert a kultúra nem engedi, akkor azokat részben elfojtja, részben valami másban fejezi ki, mondjuk művészi tevékenységben vagy egy agresszív késztetésben, esetleg sporttevékenységben. Marcuse meg azt mondta, hogy most mindent szabad, sőt erre még biztatnak is, és ezzel megakadályozzák, hogy a hagyományos értelemben vett kulturális kielégülések létrejöhessenek. Tehát kevesebb az elfojtás, a szublimálás, inkább kiéljük a vágyainkat – annak függvényében, hogy mennyi a pénzünk. És ez egészen másfajta személyiségproblémákat okoz. Nem az elfojtott vágyaimtól szenvedek, hanem attól, hogy nincsenek elfojtva, és nem tudok mit csinálni velük, hiszen olyan vágyakat érzek, amik nem is az enyéim. El tudok tőlük idegednedni, csatornát tudok váltani, hogy mást nézzek a tévében, de valahogy mégsem szabadulhatok tőlük. Ma sem vagyunk felszabadultak, nem tudunk igazán élvezni. Ahogy Slavoj Žižek mondja, a tiltó tekintély helyét átvette a tiltott

élvezetben részt vevő, az élvezetre biztató, korrupt tekintély. Ha régen tilos volt az élvezet, ma élvezni kell. És ez szintén pszichés zavarokhoz vezet.

MCS ▶ A pszichoanalízis módszere, a szabad asszociáció mint terápiás eszköz nem kérdőjeleződött meg az évtizedek során? Ugyanolyan jól használható?

LI ▶ Jól használható, de átfogalmazódott egy kicsit. A szabad asszociáció lehetővé teszi, hogy a páciens olyan kapcsolatot alakítson ki, amelyben fel lehet ismerni a lelki működését. A szabad asszociáció a közelség meg a távolság keveréke, és fő jellemzője a reflexivitás, amely eltér a hétköznapi napitól, mert a hétköznapi viszonyokban egy kapcsolat alakulását a vágyak és következményeik eléggé meghatározzák. Itt viszont az analitikus önmegtartóztatást gyakorol, nem enged a vágyainak, hanem lehetővé teszi, hogy láthatóvá váljék mindaz, ami a páciensből jön, és arra közösen reflektálnak. Ezt a semlegességet sokan kritizálják vagy megkérdőjelezzik. Pedig ez nem visszautasítást jelent, hanem azt, hogy megóvom a terápiás helyzetet a saját – pozitív vagy negatív – késztéseimtől. Ha például a páciens ellenszenvet kelt bennem, akkor nem fordulok ellene. Illetve ha az ellenszenv vagy a vonzalom jelei megjelennek a saját magatartásomban vagy az érzéseimben, akkor reflektálok rájuk, és nem azok jegyében cselekszem. Ez azért nehéz, mert az érzelmek egy darabig kontrollálhatók, aztán vagy el kell menekülni, vagy hagyni, hogy legyen, ami lesz belőlük. Meglehetősen természetellenesnek tűnhet, hogy átéljük őket, de nem csinálunk velük semmit, hanem „csak” megbeszéljük. A pszichoanalízisben ennek a helyzetnek a fenntartása alapvető készség, amelyet a képzés során meg kell tanulni. Ebben az is benne van, hogy nem adunk tanácsokat, nem minősítünk, nem értékelünk. A segélykérő megnyilvánulásokra sem úgy reagálunk, mint a hétköznapi életben, hanem megpróbáljuk közlésként felfogni és megérteni a hátterét. Tehát ha egy megrázó történetet mesél el valaki, akkor nem teszünk aktív lépéseket, hogy kifejezzem a szolidaritásomat, az együttérzésemet, és nem kezdek el közvetlen megoldást keresni az élethelyzetére.

MCS ▶ Miért tilos az együttérzés?

LI ▶ Egyáltalán nem tilos! Csak együttérzésünk másként folytatódik, mint a hétköznapi helyzetekben. Különben elveszne annak a lehetősége, hogy megértsük, mi történik. Megérteni akkor lehet valamit, ha van egy kis mozgástér. Ha magam is elkezdek cselekedni, akkor nincs. Ha kétségbe vagyok esve, mert a másik ott zokog, akkor jön egy impulzus, hogy átöleljem, és beszéljük meg, miként lehetne megoldani ezt a slamasztikát, amibe belekerült. De akkor nem fogjuk soha megtudni, hogy miért kerül mindig ugyanabba a slamasztikába, és milyen változások révén tudná elkerülni. A segítség, amit a pszichoanalitikus nyújtani tud, az, hogy olyan helyzetet teremtsen, amelyben a páciens ráébredhet, lehet, szabad másképp is működni,

mint ahogyan megszokta. A terapeuta nem nagyobb életművész, mint a páciensei többsége, tehát az én praktikus tanácsaimmal a páciens nem megy túl sokra. Azzal viszont igen, hogy fönn tudok tartani egy helyzetet, amelyben együtt elgondolkozhatunk, és a páciens tapasztalati úton átélheti és megértheti, melyek azok az erős félelmek, vágyak benne, amelyek beleviszik helyzetekbe, vagy amelyek megakadályozzák, hogy elérjen bizonyos célokat. **MCS** ▶ Elsőre olyan embertelennek tűnik, hogy ül velem szemben egy ember, és se egy megértő gesztus, se egy szó ...

LI ▶ Ez így nem igaz. Ez a hagyományos elképzelés, hogy az analitikus pléhpfával ül, és nem lehet kizökkenteni a szenvtelenségből. Az egész Budapesti Iskola arról szól, hogy ezt másképp is lehet. Nagyon hamar rájöttek arra – Freud is azt mondta eredetileg –, hogy a pszichoanalízis: szeretetkúra. Mert a szeretet a hatóereje. Aztán ezt Freud később már nem hangsúlyozta, mert rájött, hogy ez veszélyes út – a résztvevők könnyen elveszthetik a fejüket. De azért mégiscsak arról van szó, hogy a pszichoanalízisben új tapasztalatokat szerez a páciens. Például azt, hogy az ő szokásos „működésmódja” nem feltétlenül teszi tönkre az élethelyzeteket. Sok ember érzi úgy, hogy a viselkedése mindig bizonyos típusú problémákat indukál, és ez tönkreteszi a kapcsolatait. A terápiás helyzet ugyanazt a működésmódot hozza ki belőle. De egyszer csak azt látja, hogy ez nem teszi tönkre a kapcsolatot, nem vezet visszautasításhoz. Ha cselekvően segíték, egyúttal jóvá is hagyom a képet, amelyet magában hordoz: hogy ő egy szerencsétlen, tehetetlen lúzer, akin segíteni kell. Ha ebbe nem megyek bele, másfajta segítséget tudok nyújtani: azt, hogy nem hiszem el, hogy ő ennyire szerencsétlen, és hogy tudom, bízom benne, hogy képes másképpen is működni. Abban tudok segíteni, hogy a működésmódja megváltozzon. De ahhoz végig kell mennie egy belső folyamaton, amely néha kínos, néha örömteli, és akkor lassanként valóban meg tud változni. Nekem ez a cél van a szemem előtt, és nem az, hogy most ebben a mai rossz állapotában nyomban megsegítsem. Az együttérzés, az elfogadás, a páciens fejlődési lehetőségeinek megelőlegezése mind nagyon fontos része a kapcsolatnak.

MCS ▶ Mennyire látványos, hogy a páciens „meggyógyult”? Sokszor az analízis éveig tart, aztán egyszer csak abbamarad. És esetleg évekkel később az illető hasonló szituációban találja magát, mint amilyen miatt annak idején jelentkezett.

LI ▶ Az eredményességet nehéz vizsgálni, mert az analízis hosszú folyamat. Tehát az a fajta vizsgálat, amikor minden órát rögzítenek, és a szövegekből próbálják kibogarászni a változás jeleit, munkaigényes és hosszadalmas. De ma már sok ilyen vizsgálat gyűlt össze. Az egyszerűbbek megpróbálják fölmérni, mit csinált a páciens korábban, és mi változott az életében – meginterjúvolják hat hónappal, egy évvel, két évvel azután, hogy

befejeződött az analízis. Megpróbálják a környezetében lévő személyeket is megkérdezni, hiszen ők jobban látják a változásokat. Ezeket a kutatásokat nagyon körültekintően kell megszervezni, hogy etikailag feddhetetlen legyen a dolog: legyen elég információ, de az analitikus ne adja ki a páciensét a kutatónak. Interjúkat készítenek, és azokat független szakértők értékelik, akik egyikőjüket sem ismerik személyesen. Ezek a vizsgálatok egyértelműen bizonyítják, hogy a hosszú távú, intenzív, személyes kapcsolatban folyó analitikus terápiák hosszú távú, mélyre hatoló személyes változásokat eredményeznek.

MCS ▶ A freudizmus bírálói szerint ezek a terápiák olyan hosszú távon „eredményesek”, hogy annyi idő alatt magától is meggyógyult volna a beteg.

LI ▶ Ez nem igaz. Az ötvenes évek végén, a hatvanas évek elején Eysenck pszichológiai vizsgálatai azt mutatták ki, hogy a páciensek addig is javultak, amíg várólistán voltak. Aztán utólag kiderült, hogy Eysenck vizsgálatai torzításokat tartalmaztak. Kiderült az is, hogy azoknak az életében, akik kezelés nélkül javultak, időközben kimutathatóan kedvező változások álltak be: például olyan kapcsolatba kerültek, amely kezdett jól hatni rájuk. A rövid ideig tartó – bármilyen nagy intenzitású – módszerek általában nem vezetnek alapvető változásokhoz, azokhoz idő kell. Erre vannak neurobiológiai magyarázatok is. Az emberi viselkedés bonyolult tanulási folyamat eredménye. A pici gyerek az anyjával való kapcsolatában tanulja meg a másikkal való együttlét módját. Többnyire nem optimálisan. A hosszú távú terápiákban megvan az újratanulás lehetősége: megtanulni másképpen együtt lenni.

MCS ▶ Pedig a közhit szerint a gyerekkori, egészen korai traumák kiirihatatlanul mélyen beivódnak az emberbe, gyakorlatilag a személyisége részévé válnak.

LI ▶ Ezen sokat vitatkoznak. A Budapesti Iskola határozottan megfogalmazta, hogy sok pszichés probléma a korai – az első egy-két életévben – meg nem értett szükségletekből ered. Egy jó anyától elvárjuk, hogy érezze, miért sír a gyerek, és arra reagáljon. A gyerek persze nem mindig ugyanúgy sír, de ha ő mindig egyféleképpen reagál rá, akkor a sírás egyféle dolgot fog jelenteni. Nemcsak arról van szó, hogy a gyerekeknek van egy objektív valósága, amit föl kell fedezni, hanem arról is, hogy azt együtt hozzák létre. Ez az egyik legradikálisabb gondolat a pszichoanalízisben. Riasztónak tűnhet a szülő felelőssége, hiszen a gyerek számára visszavonhatatlanul értelmet ad a dolgoknak. Legalábbis nagyon nehéz a korán rögzült értelmezéseken változtatni.

MCS ▶ Csecsemőket is fogadnak ma már – például alvási zavarok miatt – pszichoanalitikus szakrendeléseken. Mitől működnek ezek terápiák, hiszen a babák nemcsak beszélni, de „játékkal kifejezni” sem nagyon tudnak?

LI ▶ A terapeuta látja, érzi, hogy mi történik közöttük, és hol az a pont, ahol a baba kifejez valamit, és az anya nem reagál rá. Azt is ezekből a megfigyelésekből lehet tudni, hogyan öröklődnek, adódnak át a társadalmi traumák. A traumatizált anyát, amikor a gyerekekkel van, elfogja néha a múlttal kapcsolatos rossz közérzet, olyankor elfoglalják az emlékei, és nem figyel a gyerek gesztusaira. Ez a gyerek számára azt jelenti, hogy ő viszonyul valahogy az anyához, aki egy ponton megszakítja a kapcsolatot. Ilyenkor más lesz az arca is, és erre a gyerek erősen reagál, mert azt hiszi, hogy azzal függ össze, ahogy ő viselkedik. Márpedig a gyerek önmagáról való tudása, identitása ebben a viszonyrendszerben alakul ki – abban ismeri fel saját magát, ahogy őrá reagálnak. Amit tehát a Budapesti Iskola fölfedezett, az most empirikusan is igazolódik. A gyerekeknek meg kell tanulnia, hogyan legyen együtt a számára adott szülővel, hogyan kötődjék hozzá, hiszen az élete függ tőle. És ebből az alkalmazkodásból épül ki a személyisége. Főként Fónagy Péter és munkatársai tettek ezen a területen lenyűgöző felfedezéseket. Ezek részben angol bázisú kutatások, amelyekben erős a magyar vonulat. Részben Fónagy, részben az angol pszichoanalízis azon vonulata révén, amelyet tárgykapcsolati iskolának neveznek, és amelynek kialakulásában sok szálon jelen van a pszichoanalízis Budapesti Iskolája, a Ferenczi Sándor–Bálint Mihály vonal. A traumás élmények témája azért is izgalmas, mert van néhány modern neurobiológiai kutatás, amely kapcsolatba hozható a Budapesti Iskolához tartozó pszichoanalitikusok fölismeréseivel: hogy vannak olyan részei a terápiás folyamatnak, amelyekben nem a szöveg számít, nem a megértés hat, hanem az érzelmi élmény, a hangulat, az atmoszféra. Ma a neurobiológusok azt állítják, hogy a traumás emlékek nem ott és nem úgy tárolódnak az emlékezetben, mint a többi élmény, és csak úgy hívhatók elő, ha ugyanazok a hangulatok, mozgásos állapotok jelennek meg. Mintha ezek önálló életet élnének. Mindez egybecseng azzal, amit Ferencziék már a húszas években megéreztek, hogy nemcsak arra kell figyelni a freudi gondolatmenet mentén, amit a páciens elmesél a múltjáról. Amit nem tud elmesélni, az a megfelelő terápiás atmoszférában mozgásos emlékek, hangulatok, testi érzések formájában felelevenedhet, és így a megértés számára hozzáférhetővé válik.

MCS ▶ A pszichoanalízis során tehát többről van szó, mint arról, hogy ha az ember megértette ösztönvilágát, késztetéseit, elfojtásait, akkor képes a „démonaival” együtt élni? Képes-e az ember belül újrastrukturálni magát?

LI ▶ Igen. A démonait tovább hordozza mint traumás emléket, illetve újratermeli a kapcsolataiban. Mindig olyan kapcsolatot talál, olyan viszonyokat fedez fel maga körül – mert azokat veszi észre –, amelyek a démonainak felelnek meg. Így jönnek létre mindig ugyanazok az élmények és helyzetek. Ebben változás állhat elő, ha kellő ideig él olyan kapcsolatban,

amely másképp működik. Meg lehet tanulni másképpen együtt lenni emberekkel, olyan minta alapján, amelyet a terápiás helyzetben újra meg újra ki lehet próbálni.

MCS ▶ A Budapesti Iskola hatása él-e még külföldön?

LI ▶ Igen. Ez kétlépcsős folyamat. Az első, amikor a harmincas években sokan kiképeződtek Ferenczinél, aztán később emigráltak és szétáramlottak a világban. Ferenczi hatását vitte tovább például Margaret Mahler vagy Melanie Klein is. Aztán úgy húsz évvel ezelőtt jött egy Ferenczi-renaisszánsz, akkor, amikor Magyarországon nem is nagyon olvastuk Ferenczit – például azért sem, mert nem volt lefordítva. Akik idehaza dolgoztak gyerekekkel, kezdetben inkább Hermann Imre követői voltak – Nemes Livia, Binét Ágnes és sokan mások –, másrésztől Mérei Ferenc befolyása is jelentős volt. Ugyanakkor Bálint Mihály hatása is érződött, egyfajta érzelmesség, annak fölismerése, hogy az érzelmi kapcsolat mennyire fontos. Ezt persze sok terapeuta fölismeri és használja, de általában nincs kimondva – ez részben biztosan a Freud–Ferenczi ellentéttel magyarázható. Ferenczi nyughatatlan, szenvedélyes, szeretetehes ember volt, Freud pedig tekintélyelvű, szkeptikus, kicsit intoleráns, és hitt a szellem, a gondolkodás felsőbbrendűségében. Ezt a kétségtelen ellentétet ki lehet élezni tudománytörténetileg. Az az attitűd azonban, amely Ferenczit enfant terrible-vé tette, egy csomó szakmai-módszertani felismeréshez is elvezetett. Persze Freud is sokat foglalkozott a narcizmussal, de az, hogy a narcisztikus probléma is hiányállapotokra, megsebzettségre, kellő időben meg nem kapott gesztusokra vezethető vissza, Ferenczi feltevése. Heinz Kohutnál is ez a gondolat jelenik meg, csak ő nem nagyon hivatkozik Ferenczire. Kohut Amerikába emigrált, és az ottani tudományos közegben akkor nagyon megerősödő Énpszichológiai irányzattal konkurálva kellett kivívnia a reputációját. Iskolát teremtett és sok irányzatra hatott az a tanítása, hogy a viszonyuláson, az érzelmi kapcsolaton kell dolgozni, a páciens számára hiányzó élmények lehetőségét kell biztosítani. (Ez kifejezetten Budapesti Iskola-gondolat.) Freud tudattalan-felfogásában is benne van, hogy a fontos dolgokat jórészt nem a gondolataink képviselik, hanem mindaz, ami nem jut el a gondolatig. De eléggé rejtelmesen fogalmazza meg, azt állítva, hogy az ösztön és lelki megjelenítése között van egy furcsa, ugrásszerű átmenet, amelyet nem lehet földeríteni. Ma azt mondanánk, hogy ez az ugrás az érzelmi élmény és a szóbeli kifejezés között van, és az analitikus, amikor ráhangolódással, viszont-áttétellel és gazdag metaforákkal dolgozik, ezt a rést segít áthidalni.

MCS ▶ Miért játszott olyan fontos szerepet a pszichoanalízis fejlődésében az úgynevezett viszontáttétel fölfedezése?

LI ▶ Az áttétel az az elgondolás, hogy a páciensek olyan érzéseket táplálnak a terapeuta iránt, amiket a múltjukból hoznak. Ez nagy fölfedezés

volt, mert így lehetett arra rájönni, hogy mindig megismételjük a korábbi tapasztalatainkat, elvárásainkat, még ha ez rossz is nekünk. Egyrészt azért, mert így tanultunk meg másokkal együtt lenni, másrészt mindig ott a reménység, hogy addig ismételtetjük a helyzeteket, amíg egyszer talán megváltoznak. Valóban igaz, hogy minden emberi találkozásban benne rejlik a változás lehetősége. Sokan úgy védekeznek a csalódás ellen, hogy nem hagyják a reményt a felszínre törni, és ugyanazokkal az elvárásokkal mennek bele az új kapcsolatba, és akkor az is olyan lesz, akár a régiek. Ennek a mélyén mindig az van, hogy kockázatos elhinnie, hogy ezúttal másképp lesz, mert ha mégsem, akkor nagyon nagyot csalódik. Csakhogy aki sosem kockáztat, az úgy marad. Néha bele kell csábulni abba, hogy az ember elhiggye a változás esélyét. Egy új kapcsolatba kezdeni: kaland. A terápia is kicsit ilyen: lehetőség a kalandra. Ha belemegyek, akkor történhet velem valami jó, és megváltozhatok. De nagyon sok páciensnél nehéz áthatolni a reménytelenségen. A reflexív magatartás lehetővé tette, hogy rájöjjenek: a terapeuta érzelmileg reagál mindarra, amit a páciens produkál. A terapeuta tudatlanul reagál a páciens áttételi érzelmeire. És ezekben a reakciókban részben benne van sok saját, megoldatlan érzelmi konfliktusa. Ugyanakkor a hozzáértő önvizsgálat lehetővé teszi, hogy jobban megértse a másik embert. A másik még nem tudja, hogy szorong, de én már szorongást érzek, és tudom, hogy ez belőle jön. A viszontáttétel felhasználása nagyon kényes dolog, mert nincs objektív mérce, de ki lehet tapasztalni. Elkezdődik egy óra, én átlagos hangulatban vagyok, előtte kellemesen töltöttem az időmet, semmi bajom nincs. Öt perc múlva mégis azt tapasztalom, hogy nyomasztó hangulatom van, büntudatos történetek kavarnak a fejemben. Ha ilyenkor elgondolkodom, honnan jön ez, akkor lassan össze lehet rakni, hogy a páciensben mozog valami ebben a témakörben, amire én így reagáltam. Nagyon fontos felismerés, hogy mind a két fél alakítja, ami történik közöttük. Előfordulhat, hogy ingerültséget, bosszúságot érzek. Az ingerültséggel elhárítom azt, ami kibontakozik, nem akarom meghallani. Ezt persze öntudatlanul teszem, amíg csak rá nem jövök, hogy viszontáttételes reakcióról van szó.

MCS ▶ Nem baj az, ha a terapeuta ingerült?

LI ▶ Nehéz azzal szembesülni, amikor az embernek negatív érzései támadnak egy órán. Ráadásul ebből a páciens azt tanulja meg, hogy bizonyos dolgokkal nem szabad foglalkozni, mert akkor haragot és visszautasítást kap. És az életben is ez történik: én valamilyen cselekedetemmel kiváltok a másiktól valamit, de ő se tudja, hogy mit, és én sem tudom, hogy mivel váltottam ki. Csak azt látom, hogy nem figyel, és amikor szólok neki, akkor azt mondja: ugyan, hagyd már ezt az unalmas hülyeséget! Akkor megbántódom, mert közben úgy érzem, hogy fontos mondanivalóm lenne. A

terápiás helyzetben tudom, hogy azért vagyok elhárító, mert zavar, ami a páciensben mozog. Fontos, hogy ezt megértsem, mert ha nem tudom, hogy miért reagálok így, akkor a viszonyunk tele lesz destruktív lehetőséggel. Egy reakció jelentése mindig az együttműködésben dolgozódik ki. Csakhogy általában nem egyenrangú az együttműködés. Az, hogy minek mi a jelentése, részben konvenció, de a konkrét helyzetben mindig vannak benne hatalmi elemek és pillanatnyi emóciók is. Ha megvizsgálom, hogy ezek hogyan jönnek létre, akkor nem fogadom el az előírt jelentéseket, nem megyek a konvenciók mentén, kilépek abból a helyzetből, ahol nekem – mint terapeutának – eleve hatalmam van. Habermas túloz, amikor azt írja 1968-ban, hogy a pszichoanalízis megvalósítja a hatalommentes kommunikációt. Nem valósítja meg, hanem lehetővé teszi, hogy problematizáljuk a hatalmi kommunikációt. Például amikor valamit mondok a páciensnek, amögött ott áll a tekintélyem, a szakmai súlyom, továbbá az, hogy ő érzelmi-
leg néha kiszolgáltatót nekem. De ha ő visszakérdez, hogy „Miért? Én ezt nem így érzem”, akkor tudunk hatalommentes módon kommunikálni. Akkor én is megvizsgálom, hogy miért gondoltam azt, amit, és rájövök, hogy milyen érzések tereltek engem ebbe az irányba. Ha erre kinyilvánítom a sajnálkozásomat, amiért megbántottam a hirtelen kinyilatkoztatással, akkor egy pillanatra fölfüggesztődik a hatalmi helyzet. Állandóan nem tud fölfüggesztődni, de problematikussá lehet tenni, ha nem tartom evidensnek, hogy – csak mert én vagyok a pszichoanalitikus – én tudom jobban a dolgokat.
MCS ▶ Freudot azzal vádolták, hogy ráerőszakolta a saját téves koncepcióját a pácienseire.

LI ▶ Freud tekintélyelvű ember volt, nem szerette a homályosságot, miközben homályos dolgokkal foglalkozott. Ezek fantasztikus ellentmondások nála: tekintélyelvű volt, mégis lehetővé tette, hogy a páciensei a legelképesztőbb dolgokat mondják el neki.

MCS ▶ A viszontlátételt ő még nem ismerte fel?

LI ▶ Fölismerte, de a pszichoanalitikus saját hibájának tartotta, mondván, nincs kianalizálva kellőképpen, a megoldatlan komplexusai elhomályosítják a látását. Első lépésben ez igaz, de ha ezt fölismertem, akkor saját reakcióimat a megismerés és megértés eszközeként használhatom. Az ötvenes években kezdett ez a felismerés elterjedni. A pszichoanalízis eleinte arról beszélt, hogy mi van a páciensben. Ma már szinte csak arról van szó, mi van a két fél között. Ez megint a rendszerkritikához vezet: ha a rendszer, a családi és a társadalmi rendszer úgy működik, hogy a páciensben eltorzult jelentések képződnek, akkor az megvizsgálható, és a rendszer kritika tárgyává tehető. Ez sokkal irritálóbb, mint régen a szexualitással kapcsolatos föltevés volt az elfojtásról, az ösztönökről. Szerintem ezért igazán túska a freudizmus – leleplezhető általa, hogyan jön létre a torzulás, hogyan hatol

be a világ az emberbe, és hoz létre benne traumát. Ha ennek a mechanizmusát látjuk, akkor azt is látjuk, hogy lehetne a dolgokat másképp csinálni. **MCS** ▶ Ahogy a sebészet fejlődését is mindig a háborúk vitték előre, úgy a pszichoanalízis elméletéhez is sokat hozott a második világháború pusztítása és a holocaust. A túlélők és leszármazottaik társadalmi traumáinak vizsgálata, természetrajza sok új megfigyelést hozott a pszichoanalízisben. Mit gondoljunk azokról, akik a hitleri rendszert működtették? Miért van az embereknek arra szükségük, hogy egy diktatúrának alávegyék magukat? Ezek a kérdések ma is időszerűek. Lelki gyökereikről, azt hiszem, a pszichoanalízisnek lehet mondanivalója.

LI ▶ Kellene hogy legyen. Nálunk erről keveset hallani, valószínűleg azért, mert nagyon érzékeny terület. A német nyelvterületen erről nagyon sok tanulmány jelent meg. Pszichoanalitikus szemlélettel sok mindent meg lehet érteni, de ez már nem az a fajta pszichoanalízis, amely az egyén belső életében keresi az ösztön és a civilizáció ütközéseit, hanem inkább olyanfajta lélektan, amelyben benne van a társkapcsolatok jelentősége, a csoportviszonyok és a kollektív viselkedés pszichoanalitikus megértése.

MCS ▶ Látható, hogy a legtöbb embernek muszáj kapaszkodókat találnia, és ezt az igényét a liberalizmus nem elégíti ki. Pedig egy ideig úgy tűnt, hogy a szabadelvű gondolat diadalmenet lesz a világban, ehelyett a nacionalizmus és az etnikai problémák kerülnek megint elő.

LI ▶ Az emberi lélek ésszerűtlen működésében nagyon sok, a korai életszakaszból származó lelki mechanizmus játszik szerepet: az idealizáció elemi szükséglete, a narcisztikus sértettség és az ezt követő düh. Ezeknek a nagyon elemi, mélyen gyökerező élményeknek nyilván megvan a személyes élettörténeti alapjuk a legtöbb emberben, és ezek a problémák hamar át tudnak törni mindenfajta felnőtt, civilizált megfontoláson. A politikailag erősen felkorbácsolt indulatok jól tudják ezeket a rétegeket mozgatni. A nemzeti retorika, amelyet már Thomas Mann megfigyelt a fasizmus kialakulása idején (a „vér”, az „anyaföld” és hasonló fogalmak használata), a korai életszakaszból visszamaradó lelki működésmódokat veszi célba. A tömegmegmozdulások szintén. A kisgyerek sajátos reakciókkal védekezik, ezek a működésmódok megmaradnak, csak aztán háttérbe szorulnak, mert nincs rájuk szükség. Bizonyos embereknél jobban a felszínre kerülnek vagy hamarabb megszólíthatók. A nemzeti büszkeség, a másiktól való különbözőség hangsúlyozása, az identitás erősítése, a valahová tartozás elemi igénye mind nagyon magasztos téma, de az erejét nem a magasztosság adja, hanem az, hogy olyan erős szükségleteket érint, amelyek mindnyájunkban mélyen benne vannak. Szükségállapotnak érzékelt helyzetekben föl is lehet kelteni ezt az érzékenységet. A háborús pszichózis kifejezés nagyjából ezt fedi. Az erős vezető iránti vágy is elemi szükséglet, amelynek megvannak a

kora gyerekkori mintái. Érett felnőttek számára mentális és érzelmi visszaesésnek számít a *Führerprinzip* előtérbe kerülése, az erős kéz utáni vágyakozás. És ha ez a vágy megjelenik, mindig kéznél vannak azok a figurák, akik alkalmasak arra, hogy megfeleljenek a kollektív fantáziának. Gyakran a figura előbb jelenik meg, s aztán tesz arról, hogy a vágy felerősödjön.

MCS ▶ Egyetért-e azzal, hogy a pszichoanalízis folyamatosan hanyatlik?

LI ▶ Nem. Visszaszorult – inkább így mondanám, miközben folyamatosan fejlődik és integrálni igyekszik a kognitív idegtudomány új felfedezéseit.

MCS ▶ A visszaszorulás mennyiben köszönhető annak, hogy mostanában szívesebben magyaráznak minden lelki betegséget az agyban lejátszódó kémiai folyamatokkal?

LI ▶ Van egy általános szemléleti változás is, amely ezt lehetővé teszi: a személyes kapcsolatok jelentősége számúzve lett az intimitás szférájába. Nem az a fontos, hogy az egyén fejlődjön, hanem hogy jól érezze magát a termelés és a fogyasztás adott viszonyai között. Ezt kell elérni. Tudniillik ha megrendül a munkaképessége és az örömképessége, az a fogyasztási képességére is rosszul hat. Tehát egy a fontos: a leghatékonyabban és a leggyorsabban meggyógyítani, jelentsen az bármit is. És ebben a mai, fejlett kapitalizmus rugalmassága jelenik meg, ahogyan azonnal óriási hasznot húz a „könnyen-gyorsan-hatékonyan” mentalitás elterjedéséből. A hangulatkarbantartó vagy például a potencia-helyreállító gyógyszerek világsikere az emberi tényező, a bonyolult társas és lélektani viszonyok teljes háttérbe szorításával jár együtt. És persze az aprólékos, hosszadalmas úton személyes változást biztosító módszerek fölényes leértékelésével is.

MCS ▶ Képes-e a terapeuta bárkivel eredményesen együttműködni?

LI ▶ Nem. És ezt tudomásul kell venni. A legkiválóbb páciens a legkiválóbb analitikussal sem garantáltan kompatibilis.

MCS ▶ A pszichoanalitikus gyakorlatot mindig körülengik intim történetek. Freudról is, Ferenczről is tudni, hogy egyik páciensével szerelmi viszonyba bonyolódott. Éppen a terapeuta –páciens viszony intimitása miatt ez majdhogynem törvényszerű fejleménynek, ugyanakkor a viszony nem egyenrangú jellege miatt problematikusnak is tűnik.

LI ▶ Nemcsak az a probléma, hogy ilyen viszony kialakul, hanem az is, ha ilyenkor nem ér véget a kezelés. Az emberi kapcsolatok mindig nagyon sok érzelemmel és indulattal járnak, de időről időre ezeket korlátozni kell a másik szabadsága érdekében. Ez a terápiás helyzetben még inkább érvényes. A páciens is korlátozva van, ő sem csinálhat akármit, viszont sok mindent mondhat, amit a terapeuta nem. Viszont tudomásul veheti, hogy mi az, ami benne létrejön, és fölhasználhatja a páciens gyógyításához.

MCS ▶ Előfordult a praxisában, hogy „összeférhetetlenség” miatt megszakított egy terápiás helyzetet?

LI ▶ Igen. Az ilyesminek sokféle oka lehet. Olyan is, ami az én személyes múltamból, a korlátaimból fakad. Vagy nekem is hasonló problémáim vannak. Ez egy darabig nagyon serkentheti a munkát, de azután ahol én el szoktam magamban akadni, a pácienssel is elakadok. Bár abban bízom, hogy majd rajta keresztül megértem magamat. De végül is ő fizet, nem én, tehát fordítva kéne a dolognak lennie. Az is előfordul, hogy nem vagyok képes a megfelelő mennyiségű együttérzést mozgósítani iránta. Én egyébként mindig arra szoktam biztatni a pácienseket, akik terapeutát keresnek, hogy hallgassanak az érzéseikre. Nézzék meg maguknak az embert.

MCS ▶ Ennyire személyes a pszichoanalízis?

LI ▶ Igen, az ember a teljes lelkével és szó szerint a testével vesz részt benne, mint ahogy más intenzív emberi kapcsolatban is. A pszichoanalízisnek ez az egyik fő nehézsége, ugyanakkor fő előnye is. Az, ahogy működik és hat, nagyon személyes, és erőssége, hogy személyességét tudományként sem veszíti el. A többi tudomány elszemélytelenít és általánosít. Persze vannak általános, mindenkire érvényes működésmódok, illetve bizonyos típusú emberre érvényesek, de azért az emberi kapcsolatok nagyon egyediek. Csakhogy ezt a fajta személyességet nagyon nehéz tudományosan képviselni. A tudomány sok emberről viszonylag kis információt tesz fel, hogy érvényes-e. Itt viszont nagyon kevés emberről nagyon sokat tudok meg. Ez is nagyon gazdag tapasztalati anyag, csak nem az a típusú, amely a tudományos kritériumoknak jól megfeleltethető. A pszichoanalízis végső soron nem a módszere miatt problematikus, hanem a benne feltáruló létaspektusok miatt – írja a filozófus Bánfalvi. A létezésnek és a személyességnek ezek az aspektusai a természettudományt csak addig érdeklik, amíg saját módszerei szerinti megismerésükben, gyarmatosításukban reménykedik. Máskülönbén a pszichoanalízist csak irritáló, túlhaladott jelenségnek látja, ami ugyanakkor zavaró módon figyelmeztet a tudományosság korlátaira.

MCS ▶ Ma a magyar pszichoanalitikusok a meglehetősen konzervatív Nemzetközi Pszichoanalitikus Egyesületet választják igazodási pontnak. Van-e a tagságnak szakmai haszna?

LI ▶ A Nemzetközi Pszichoanalitikus Egyesület meglehetősen bürokratikus szervezet. A magyar pszichoanalízis a hetvenes években kezdett hivatalosan újraszerveződni, amikor lehetőség nyílt, hogy csatlakozzunk a nemzetközi vonulathoz. Elindult a kapcsolatkeresés, és fontossá vált, hogy a nemzetközi társaság elismerje: amit mi itt csinálunk, az pszichoanalízis. Ekkor néhányan – Hidas György például – nagyon sokat tettek azért, hogy kivívjuk a helyünket. Elérték, hogy a magyar egyesület, amely hivatalosan nem létezett, a gyakorlatban azonban rendszeres szakmai összejöveteleket

tartott, úgynevezett közvetlen tagsággal legyen része a nemzetközinek. Vagyis az itteni analitikusok a nemzetközi egyesület közvetlen tagjai lettek. Itthon a pszichoanalízis burzsoá, reakciós áltudománynak számított. Ilyen körülmények között a nemzetközi egyesület tekintélye, támogatása, elismerése létfontosságú volt. Ugyanez a folyamat ment végbe később a többi kelet-európai országban is. Ma a nemzetközi szakmai életben az egyesület szerepe hasonló: azt szavatolja, hogy mi mégsem egy csapat balkáni entuziaszta, hanem nemzetközileg elismert pszichoanalitikusok vagyunk. Amikor 1980-ban megalakult a Magyar Pszichiátriai Társaság, abban létrejött egy pszichoanalitikus munkacsoport. Ebből lett egy ideiglenes egyesület, amely külföldön úgy nyerte el a legitimitását, hogy hozzánk utazott a nemzetközi egyesület néhány tagja, és elbeszélgetett velünk. El kellett mondani egy-egy esetünket, és abból megítélték, hogy tényleg pszichoanalízist művelünk-e. Aztán amikor már lehetett, a Magyar Pszichoanalitikus Egyesület hivatalosan is megalakult.

MCS ▶ Az Európai Pszichoanalitikus Föderáció is pusztán egy bürokratikus ernyőszervezet?

LI ▶ Nem. Az európai szervezetek közötti szakmai együttgondolkodást, egymás jobb megértését tűzte ki célul. A pszichoanalízis aktuális problémáira igyekszik választ találni, nagyon jelentős elméleti munka folyik, és a föderáció sokat tesz azért, hogy elismertesse a módszer tudományosságát, eloszlassa az eredményességével kapcsolatos kétségeket.

MCS ▶ Nem fordul-e a pszichoanalízis a gyakorlattól egyre inkább az elmélet felé?

LI ▶ Nagyon kevés olyan gyakorló pszichoanalitikus van, aki egyúttal benne van az „akadémiai”, az elméleti pszichoanalízisben is. És ez fordítva is igaz. Az akadémiai pszichoanalízis izgalmas, külön világ, amely úgy szerveződik, mint bármelyik tudományterület. Gyöngéje, hogy főként Freuddal és Lacannal foglalkozik, a modern pszichoanalízis fejleményei csak lassan kerülnek az elméleti munka látókörébe. Gyakran hallom az „elméleti” oldal képviselőitől, hogy folytonos hiányérzettel küzdenek, hiszen sokan úgy oktatnak pszichológiát, hogy sosem foglalkoztak páciensekkel. A pszichoanalízisnek sok olyan fölhasználási lehetőségét mutatják fel a társadalomtudományokban, amelyek izgalmasak, de viszonylag kevésbé jelentősek abból a szempontból, hogy mit teszünk azokkal az emberekkel, akiknek lelki segítségére van szükségük.

MCS ▶ Tehát a gyakorlatra nem hatnak?

LI ▶ Nem nagyon. A nemzetközi mezőnyben vannak olyan szakemberek, akik képesek a szintézisre: mondjuk pszichoanalitikus esszét írnak filmekről, kulturális jelenségekről, elmennek társadalmi katasztrófa sújtotta övezetbe, ahol interjúkat készítenek, és azokat pszichoanalitikus módon értelmezik.

MCS ▶ A Kút Alapítványban dolgozó pszichoanalitikusok is elmentek a balkáni háborúk idején a menekülttáborokba interjúkat készíteni.

LI ▶ Igen. Sőt az Európai Pszichoanalitikus Föderációnak is van egy trauma-munkacsoportja, abban is vannak magyarok. Ők a helyszínen valóban krízisterápiát folytatnak, azután az ott látottak pszichoanalitikus reflexióját is megfogalmazzák. Ez jó példa arra, hogy nemcsak élelmiszert, gyógyszert lehet vinni ezekre a területekre, hanem pszichológiai segítséget is. De azért általánosságban mégiscsak az a helyzet, hogy az elmélet és a gyakorlat között kevés az átjárás. Ha a „cultural studies” gyűjtőnévű – kissé balos – tanulmányokat is ismeri az ember, és a radikálisabb filozófiai irányzatokat is, akkor látható, hogy amit az elméleti emberek gondolnak pszichoanalízis és társadalom kapcsolatáról, optimális esetben azt csináljuk mi a gyakorlatban. De aki csinálja, az nem nagyon szokott ilyesmire gondolni, aki viszont gondol, az nem csinálja. Ez a probléma. Számomra ez úgy fogalmazódott meg, hogy a freudi örökség egyik része a praxis, a maga módszertani szabályaival és a módszerről szóló teóriákkal. És a másik a szellemi-kulturális háttér, amelynek megismerését Freud nagyon fontosnak tartotta. Tehát Freud szerint annak, aki pszichoanalízissel foglalkozik, jártasnak kell lennie a mitológiában, a vallástörténetben, a szépirodalomban, a művészettörténetben. Ma ehhez hozzá tehetjük a megismeréstudományt, az irodalomtudományt, a posztkoloniális és gender-tanulmányokat és még sok mindent, ami a mai világ intellektuális térképét átrajzolja. Ez a kettős örökség mára a gyakorlatban teljesen kettévált. Ami érthető, tekintve, hogy a praxis sok energiát kíván a terapeutától, ugyanakkor nem szerencsés, ha én csak mesterember vagyok, aki a pszichoterápiát egy megadott technika szerint folytatom, és nem látom, hogy a páciens és a vele kialakított kapcsolat hogyan része a világnak, a társadalomnak, egy szellemtörténeti és gazdasági-politikai folyamatnak.
